

پوخساری فۆلكلۆر (پەند و حیکەم و درکە و درکە مەتەل) لە دیوانی پیرەمیژدا

کەژال محەمەد

(زانکۆی زاخۆ - کۆلیژی پەرورەدی بنەپەتی)

تەواوی هەیه و بەشیکێ نۆری کولتووری خەلکە و سنگ بە سنگ لە نەوێکە یەوێ بۆ نەوێکە تر دەگوێزێتەوێ.

پاستییەکی مەتەل کورت کراوی کولتووری خەلکە، زۆر جار لە چوارچێوەی خوازی ئاشکرادا بەکار دێت، هەکا یە تێکی بناغەدارە، کە لە بیرێ خەلکدا دەمێنێتەوێ و هەندیک جاریش پۆژگار لە بیرێ خەلکی دەباتەوێ.

لێکۆلەری ئەم باسە لە دیوانی شاعیر و پۆژنامەنووسی گەرەمی کورد حاجی تۆفیق، ناسراو بە پیرەمیژدا (۱۸۶۷ - ۱۹۵۰)، کە بە فراوانی ئاماژەیی بە مەتەل کردووە و زۆریەیان لە ناو خەلکدا باون، هەولێ داوێ ئەو مەتەلانی دەریبێت و بە شیوازیکی تایبەتی پۆلێنبەندیان بکات.

لە ئاکامدا بەو مەبەستە گەشت کە شاعیری کورد «پیرەمیژدا» زۆر کەلکی لە فۆلكلۆر وەرگرتووە و لە ناو شیعرەکانیدا بە فراوانی ئاماژەیی پێ کردوون.

کە لە پوور بە گشتی و فۆلكلۆر بە تایبەتی گرینگترین و سەرەکیترین بناغەن، کە شاعیران و نووسەران توانیویانە کەلکیان لێ وەرگیرن، نووسەران هەرچەندە لە کولتووری خۆیان دەوڵەمەند بن، دەتوانن ئەم کولتوورە بە ئەفراندنی هونەرێکی جوان دەوڵەمەندتر بکەن. وشەیی فۆلكلۆر لە واتای دەقاوێ قسێ وشەیییدا بە مانای «ئەدەبی خەلکی» دێت.

ئەدەبی خەلکی چەندان ناوێرۆک لە خۆی دەگرێت، لە: چیرۆک، لای لایە، ستران و گۆرانی، ئیدیۆم، مەتەل و قسەیی نەستەق و... تاد یەکیک لە سەرەکیترین ئەو بابەتانە مەتەلە، لێکۆلێنەوێ لەسەر پەند، یان مەتەل، لەسەر بەشەکانی دیکەیی فۆلكلۆر کاریکی زۆر پێویست و گرینگە. مەتەل، یان قسەیی نەستەق و تەیهکی کورتە بە پەخشان، یان هۆنراوێ بە مەبەستی تێگەشتن لە ئاکار، ئابووری، پامیاری و شوناس، میژوو، دەروونناسی و بابەتەکانی تری کۆمەلگا، کە ناوێرۆکی پتەو و پەوانبێژییەکی

پیره میژد

و ههروهه: عه لائه ددین سه جادی و محهمه د
په سوول هاوار و محممود نه محهمه د و
مستهفا سالح که ریم و محهمه د نووری توفیق و
ئومید ئاشنا (خه زنده دار، ۲۰۱۰: ۱۱۰، ۱۱۱)

شيعری پیره میژد سن به شه:

- ۱- شيعری په سه نی خوی.
- ۲- شيعری وه رگي پدراو له زمانیکی دیکه ی
بئگانه، یان له دیالیکتی دیکه ی زمانی کوردی.
- ۳- نهو شيعره ی که وتووته ژیر باری کاریگه ریی
شيعری بئگانه وه. (خه زنده دار، ۲۰۱۰: ۱۱۳)

پیره میژد به هه موو شیوه یه که ده یویست
ئه ده ب و زمان و میژوو و فولکلوری کورد
ببوژی نیته وه و په ره ی پی بدا. (ئاشنا، ۲۰۰۹:
۶۹) زۆربه ی ژيانی خوی به «په ندی پیشینان»
ده پازانده وه.

به ره میکی زۆر له دواي پیره میژد به جئ ماوه
که بریتین له:
«وتاری ئه ده بی»، «چیرۆک»: مه م و زین،

وشه سه ره کییه کان: فولکلور، مه ته ل، پیره میژد،
درکه، درکه مه ته ل.

پیشه گی:

سه ره پای ئه وه ی له میژووی له دایکبوونی
که له پیاواندا، زۆر جار جیاوازی بیروپا ده بینریت؛
به لام ده رده که ویت نه م جیاوازییه میژوویییه له
ژيانی پیره میژددا که متر به رچاو بکه ویت. په نگه
به هوی پۆژنامه نویسی ئه وه وه بووییت.

«توفیق کورپی مه محممود ئاغای کورپی
هه مزاغای مه سره فه، له سالی (۱۸۶۷) ی
زایینی له شاری سلیمان هاتووته دنیاوه.»
(سه جادی، ۱۳۹۱: ۴۴۳؛ خه زنده دار، ۲۰۱۰: ۱۰۳؛
ئاشنا، ۲۰۰۹: ۴۸). «حاجی توفیق له سالی
۱۹۲۶-وه هه موو ژيانی خوی بۆ پۆژنامه گه ری
ته رخان کرد، ههروهه له سالی ۱۹۳۲ بۆ
یه که م جار نازناوی خوی کرد به (پیره میژد)»
(خه زنده دار، ۲۰۱۰: ۱۰۷) پیره میژد له ساله کانی
۱۹۳۹ تا ۱۹۵۰ بۆ ماوه ی دوازه سال ژيانی
خوی بۆ پۆژنامه ی ژین ته رخان کرد و له دواي
خویشی تا نیوه ی دووه می سه ده می بیسته م
به رده وام بوو. له سالی ۱۹۵۰ کۆچی دوايی
کرد. له سه ر پاسپارده ی خوی له گه ردی
مامه یاره له سلیمان نیژرا. (خه زنده دار، ۲۰۰۹:
۱۰۸)

پیره میژد ئاگادارییه کی باشی له زمانی
کوردی و فارسیدا هه بووه، شاره زایی له زمانی
عه ره بی پییه وه دیار بووه، ههروهه له پئگه ی
ئه ده بی تورکییه وه هه ندیک شاره زایی له
بزوتنه وه ئه ده بییه کانی ئه وروپا په یدا کردوه.
(خه زنده دار، ۲۰۱۰: ۱۰۸، ۱۰۹) ئه و که سانه ی که
له شيعری پیره میژدیان کۆلیوه ته وه بریتین
له: فه ره یدوون عه لی ئه مین و په فقیق حیلمی

چیرۆکی دوازدە سوارەى مەریوان، چیرۆکی مەحمووی ئاغای شیوه‌کەڵ، ئەنجامی پیاویکی بەنگکیش زۆرەملی، مل شکانی لە دوايه، خانزادی قەرالیجەى سۆران... پێشینە: یادداشت و بیرەوهری. (خەزەدار، ۲۰۱۰: ۱۲۲ تا ۱۲۵)

پێشینە

میژوو دەری خستوو ئەگەر کورد لەگەڵ میلیلتانی تر بەراورد بکەین، یەکیکە لە کۆنترین میلیلتانی پۆژەلاتی نزیک. (شوکرایی پەسوول، ۱۹۷۶: ۵۵)

کولتوری فەرمی ھەر ولاتیکی ھەلگیراو لە کولتوری زارەکی و گشتی خەلکی ئەم ولاتە، ئەو بابەتانەى که لەبەر دەستی ئێمەن پۆژگارێک بە شیوه‌یه‌کی بەربالو لە زمانى باپیرانماندا بوو، بئ ئەوێ که بزانی بەدیھینەری چ کەسانیک بوون، ئەو دواى ئەو بە شیوه‌ى زارەکی فیرى بوون و بۆ داھاتووان و ئەفرینەران دەگوێزرینەو.

گرینگترین تاییەتمەندی فۆلکلۆری کوردی، ھاودلی و ھاوزمانی بەشەکانی لەگەڵ کولتور و نەتەوێ ئاریاییە، بەلام خالێکی گرینگ زەق دەبیتەو دەسکەوتی جۆر بە جۆر لەگەڵ پوانینی باش و نوێ لەسەر بابەتیکی تاکانەیه که لە بیرى لیکۆلینەر جیگەى خۆی دەکاتەو. (سەلیمی، ۱۳۸۰: ۱۴۰ تا ۱۴۲)

پەندی پێشینان بریتییە لە پستەیه‌کی ماناداری کورت، زۆربەیان کیش و سەرودارن. لە پووی مانا و زۆری بەکار ھێنانەو، (شوکرایی پەسوول، ۱۹۷۶: ۱۵۷)

مروڤگەلیک که میژوویەکی کۆنیان ھەیه قسەى نەستەقى زۆریان ھەیه، زمانى کوردی به ھۆی کۆن بوونی زاراوه جۆر بە جۆرەکانییەو،

قسەى نەستەق و پەندی زۆری ھەیه. کۆنترین سەرچاوه‌ى پەندی پێشینانی کوردی لە سالی (۱۷۱۱ز) لە ئەرمەنستانی سوڤیەتییه. ئەم سەرچاوه‌یه ۱۱۵ پەندی تیدا کۆبووئەو و ھیشتا نەزانراوه کى خواھەنییەتى؛ لە ناوھەراستی سەدەى نۆزدەمدا لەلایەن زانای کورد (مەلا مەحموودی بایەزیدی)یەو نووسراوئەو؛ لە کۆتایی سەدەى نۆزدەم و سەرھەتای سەدەى بیستەمدا لە پۆژنامەکانی ئەرمینیا گەلیک وتار لەسەر ئەتئوگرافیا و فۆلکلۆری کورد بالو کراونەتەو، که لە ناو ئەم کارەدا (سەرکیس ئایکونی ۱۸۳۸ - ۱۹۰۸) شویتێکی تاییەتى ھەیه؛ بگیزارۆڤ لە سالی ۱۸۷۸ کتیبێکی بە ناوونیشانی «سەرپێھاتیانە تیۆگرافیا کورد» لەسەر کوردستانی یریشان نووسیو. شون لکۆک لە سالی ۱۹۰۱ چووئە ناوچەى زەنجیری لە کوردستانی تورکیا، لەوێ لای مەلایەکی کورد چەندان پەندی پێشینان و قسەى کوردی و چیرۆکی کوردی و (نەوبەھاری ئەحمەدی خانى) و مەلوودنامەى پێغەمبەرى کۆردووئەو، پاش گەپانەوئەى بۆ ئەلمانیا بە سى بەرگ و بە پیتی عەرەبى و لاتینی لەگەڵ وەرگێراندا بۆ زمانى ئەلمانى - بالوێ کردووئەو. دووھەمیان بریتییە لە چیرۆک و داستان و پەندی پێشینانی ناوچەى ماردین بە شیوہى کرمانجى سەرۆ لە سالی ۱۹۲۶دا لە لینینگراد چاپ کراو. لە سالی ۱۹۲۰ ئەفسەریک بە ناوی (ی. نوئیل) کتیبێکی بە ناوی «خوو و پەوشت و سروشتی میلیلى کورد لە پەندی پێشیناندا» بالو کردووئەو. لە سالی ۱۹۳۶ لە یریشان کتیبێک بە ناوی «فولکلورا کورمانجى» نووسینی «حاجى جوندی و ئەمین عەودال» بە ۶۶۳ لاپەرە بە پیتی لاتینی چاپ

١٩٧٠ د. عیزه‌ددین مسته‌فا په‌سوول کتیبیکى به ناوى «ئوده‌بى فولکلورى كوردى» له به‌غدا بلأو كرده‌وه. جه‌مال بابان له سال ١٩٧٠ كتیبیکى به ناوى «قسه‌ه‌زاره، دووانى به كار» بلأو كرده‌وه، هر له سالى ١٩٧٠ دا ژنه نووسه‌ر و شاعیرى كورد خورشیده بابان نامیلکه‌یه‌كى به ناوى (تیشك) -ه‌وه ده‌ركرده‌وه. له سالى ١٩٧٠ جه‌مال نه‌به‌زیش به ناوى «په‌ندى پیشینان و قسه‌ى نه‌سته‌ق له كوردستاندا» كتیبیکى له ئەلمانیا بلأو كرده‌وه. عومه‌ر شیخه‌للا ده‌شته‌كى كتیبیکى به ناوى «په‌ندى كوردى» له سالى ١٩٧٢ له شارى هه‌ولپه‌ر بلأو كرده‌وه. له سالى ١٩٧٤ مه‌مه‌د كه‌ریم شه‌ریف كتیبیکى به ناوى «فولكلورى هه‌نراوه‌كانى كورده‌وارى» چاپ كرد.

په‌نده‌كانى پیره‌مپه‌رد له به‌غدا بلأو بووه‌ته‌وه. «مشتا خاجیا ژ گوتننن پیشیا» مه‌لا مه‌حموود دیره‌شوى، به زاراوى كرمانجى ٨٧١ په‌ندى تیدا‌یه. «ئیدیۆم له زمانى كوردیدا» جه‌لال مه‌حموود عه‌لى، به‌غدا، سالى ١٩٨٢ بلأو كراوه‌ته‌وه. «په‌ندى پیشینان و قسه‌ى نه‌سته‌قى كوردى» هى دوكتۆر شوكریبه ئیبراهیم په‌سوول. ● له كوردستانى ئیرانیشتا ئەم كه‌سانه له‌م بواره‌دا كاریان كرده‌وه.

مه‌مه‌دئه‌مین به‌تھایی له سالى ١٣٢٥ به ناوى «كتاب نىكى» له سنه بلأو كرده‌وه‌ته‌وه، كه ٤٦١ په‌ندى تیدا بوو. شیخ مه‌مه‌د مه‌ردۆخ كوردستانى زانای ئایینى قاموسى به ناوى «فه‌ره‌نگ مه‌ردۆخ» له سالى ١٣٢٠ چاپ كرد. خوا لپی خوشبئ مه‌لا غه‌فوور ده‌باغى، ناسراو به حافز مه‌هابادى كتیبیکى به ناوى دیارى مه‌هابادى له ٧٢٣ به‌یت بلأو كرده‌وه. قادر فه‌تاحى قازى مامۆستای زانكۆى ته‌ورپه‌ز،

كراوه. «په‌ندى پیشینان و قسه‌ى نه‌سته‌قى كه‌لانى پۆزه‌لآت»، نووسینى م.ب پۆدینكو، شووره‌وى، مۆسكو. ئەم كتیبه ٣٥٠ مه‌ته‌له، به هه‌ردوو زمانى كوردى و پووسى. چ.خ بكایف له سالى ١٩٦٥ كتیبیکى به ناوى «زمانى كورده‌كانى نازه‌ریایجان» بلأو كرده‌وه‌ته‌وه كه هه‌ندیک له په‌ند و ئامۆژگارى كوردى تیدا بوو. له سالى ١٩٦٦ ت.ف. ئه‌ریستوا كتیبیکى به ناوى «كورده‌كانى پشت قه‌فقاز» بلأو كرده‌وه، به‌شیک له‌م كتیبه تاییه‌ت بووه به فولكلورى كوردى. له شووره‌وى دوو برا به ناوى دوكتۆر ئۆردوخانى جه‌لیل و دوكتۆر جه‌لیلى جه‌لیل كتیبیکیان به ناوى «مه‌سه‌له و مه‌ته‌لوۆكى كورده‌وارى زمانى كوردى و پووسى» له مۆسكو چاپ كرده‌وه، ئەم كتیبه به زاراوى كرمانجى ئوووو بوو، ١٦٤٩ په‌ندى تیدا بوو.

له عیراق یه‌كه‌م جار ئیسماعیل حه‌قى شاهوویس په‌ندى پیشینانى كوردى كو كرده‌وه‌ته‌وه و به ناوى (قسه‌ى پیشینانى گۆستاف لۆبۆن) له سالى ١٩٣٣ چاپ كراوه، له ٦١٢ په‌ند پیکهاتوون. سالى ١٩٣٨ «مه‌عرووف جیاووك» كتیبیکى به ناوى «هه‌زار بیژ و په‌ند» له عیراق بلأو كرده‌وه‌ته‌وه. شیخ مه‌مه‌دى خال له سالى ١٩٥٧ (په‌ندى پیشینان) ی له به‌غدا بلأو كرده‌وه‌ته‌وه كه ٤٥١٣ په‌ندى تیدا بوو. له سالى ١٩٦١ مه‌مه‌د ترفیق وردى «فولكلورى كوردى» بلأو كرده‌وه‌ته‌وه. ١٩٦٧ ساجد ئاواره كتیبیکى به ناوى «لیكۆلینه‌وه‌ى ئه‌ده‌بى نوپى كوردى» بلأو كرده‌وه، ١٩٦١ نه‌قابه‌ى مامۆستایان كتیبیکیان به ناوى «سه‌رنجیک له ده‌روازه‌ى فولكلورى كورده‌وه» بلأو كرده‌وه‌ته‌وه. له سالى ١٩٦٩ عوسمان شارپاژپه‌رى كتیبیکى به ناوى «گۆلشه‌ن» له كه‌ركوك چاپ كرده‌وه. سالى

درکه مه‌تەڵ و دەسته‌واژه کوردییەکانە، که به شیۆه‌یه‌کی راستە‌وخۆ و ناراستە‌وخۆ که‌وتوو‌نه‌ته ناو شیعری شاعیران و به زۆری که‌لکیان لێ وەرگیراوه، ده‌توانین ناماژه به‌وه بکه‌ین که فۆلکلۆر به‌شیکی گه‌وره‌یه له ناو دیوانی شاعیرانی کورد و جیگه‌یه‌کی تایبه‌تیان هه‌یه، که لێره‌دا هاتووم پۆلێن‌به‌ندی و ده‌سته‌به‌ندی کردوووه:

نیشتمانپه‌روه‌ری

- شادبن و فه‌خری پێوه ده‌که‌ین، به‌م حه‌مییه‌ته مردن، که بۆ ژیا‌نی وه‌ته‌ن بێ، مه‌زییه‌ته (پیره‌می‌رد: ۱۲۷)
- نیشتمان به‌ سه‌یر، دێته به‌ر چاومان به «حب الوطن» به‌رز ئه‌بێ ناومان (پیره‌می‌رد: ۱۴۴)
- خزمه‌تی وه‌ته‌ن به‌ دین ئه‌زانی «حب الوطن من الایمان» (پیره‌می‌رد: ۳۶۶)
- * حب الوطن من الایمان. حدیث. (ده‌خدا، ۱۳۶۱: ۶۸۹)
- بولبول ئه‌تۆرێ، چون بێ وه‌فایه ئێمه‌ ریشه‌مان له‌م خاکه‌دایه (پیره‌می‌رد: ۱۵۳)
- * ریشه‌ی دابه‌ستراو به‌ کزه‌ با هه‌لناکه‌ندری. (فه‌ره‌نگی په‌ندی کوردی، ۲۰۱۰: ۳۳۲)
- * ریشه‌ی به‌ستگه‌ به‌ سووسه‌با، هه‌لناکه‌نگی (په‌ندی پێشینان، ۲۰۱۰: ۲۸۴)
- * لێره‌دا گیرۆده‌یی وه‌ته‌ن و خاکه‌ و هه‌بوونی پێوه‌ند و هۆگره‌تی له‌ ناخی دل‌ه‌وه (ذیل وابسته‌گی، مردوخ روحانی، ۱۳۸۸: ۶۲۲)
- کاوله‌که‌ی وه‌ته‌ن، هێنده‌ شیرینه ژاری دووپه‌شکی عه‌ربه‌ت هه‌نگوینه (پیره‌می‌رد: ۲۰۹)

کتیبه‌ییکی به‌ ناوی «امثال و حکمی کوردی - نهمسال و حیکه‌می کوردی» له‌ ساڵی ۱۳۶۵ له‌ ته‌وریز چاپ کرد. په‌ندی پێشینان سه‌ید عه‌بدولحه‌مید حه‌یره‌ت سه‌جادی له‌ ورمێ له‌ ساڵی ۱۳۶۹ و ۱۳۷۸ له‌ چاپ دراوه. بئه‌په‌تی مه‌ته‌لی کوردی ۱۳۶۸ «ئیه‌راهم ئه‌فه‌می». مه‌حموود ئه‌حمه‌دی «په‌ندی پێشینان و مه‌نزوو‌مه‌ی حجاب» له‌ ساڵی ۱۳۶۹ چاپ کراوه. (مجموعه‌ای از ضرب‌المثل‌های ملل مختلف) که (کوردی، فارسی)یه، له‌ لایه‌ن محمد کاظم مفاخری (گردمیرانی) له‌ ساڵی ۱۳۷۷ بآلو بووه‌ته‌وه. گواره‌ی کورده‌واری عه‌لی پوخزادی، له‌ سنه، له‌ ۱۳۸۲ چاپ کراوه (پارسا، ۱۳۸۷: ۵۸ تا ۷۲؛ شوکریه‌ په‌سوول: ۱۹۷۶: ۵۵ تا ۲۲۷)

له‌ ئاکامدا هۆکاری گه‌شه‌سەندن و تایبه‌ته‌ندییه‌کانی پیره‌می‌رد ئه‌مانه‌ن: په‌خشان و چیرۆکی هونه‌ری، ئه‌زموونی وتار و پۆژنامه‌نووسی، په‌نده‌کانی پیره‌می‌رد، پیره‌می‌رد و زمانی کوردی په‌تی - پیره‌می‌رد و وەرگیرانی ئه‌ده‌بی.

مه‌به‌ستی من له‌م وتاره‌دا پێشان‌دانی مه‌ته‌ڵ و جیگای له‌ ناو دیوانه‌ به‌نرخه‌که‌ی پیره‌می‌رده که به‌ هه‌موو که‌موکوورپیه‌که‌وه له‌ پێش چاوی ئێوه‌دایه، من له‌گه‌ڵ لیکۆلینه‌وه و په‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی له‌سه‌ر ئه‌م شیعراوه‌ هاتووم به‌راوردکاریه‌کم له‌گه‌ڵ په‌ندی فارسی و ناوچه‌ جوړبه‌جوړه‌کانی وه‌ک ناوچه‌ی سنه و به‌گشتی کوردستانی ئێراندا کردوووه.

ناوه‌رۆک:

«وتلک الامثال نضربها للناس لعلهم يتفكرون» (حشر/ ۲۱)

مه‌به‌ستی من له‌م وتاره‌دا، حیکمه‌ت، په‌ند و

(فهره‌نگی په‌ندی کوردی، ۲۰۱۰: ۲۲۹)

● ده‌ک خه‌جاله‌ت بن، له‌ پرووی مه‌حشه‌ردا
نئیمه‌ خاکی خه‌م، نه‌که‌ین به‌ سه‌ردا
(پیره‌می‌رد: ۱۶۰)

* خاک بر سر کند شخصی که ورا/ نبود
در زمانه حکم روا (خاک بر سر مرا نباید کرد
نبود خاک مر مرا درخور...) (دهخدا، ۱۳۶۱:
۷۰۹)

● گری ناگری، سه‌بوون به‌تینه
به‌رگی ناسمان، بو نئیمه‌ شینه
(پیره‌می‌رد: ۱۶۱)

* له دنیا هر خه‌م و خه‌فت بوته‌ به‌شی
نئیمه‌ .

● ده‌ردم کاریبه و جه‌رگم برینه
گول بووه به‌ خار، بولبول پر جه‌خار
(پیره‌می‌رد: ۱۶۲)

* جه‌رگی برپاگه . ده‌ردی کاریبه . (په‌ندی
پیشینان، ۲۰۱۰: ۲۵۲، ۱۶۰)

* جه‌رگم جه‌رگ نه‌خوات (س) (فهره‌نگی
په‌ندی کوردی، ۲۰۱۰: ۱۹۹)

* خون دل و جام می هریک بکسی دادند
(... در دایره قسمت اوضاع چنین باشد.)
حافظ (به نقل از دهخدا، ۱۳۶۱: ۷۶۳)

گول بی دپک که‌مه (س) (فهره‌نگ په‌ندی
کوردی، ۲۰۱۰: ۴۷۲)

● په‌لاماری دام لیم که‌وته هو و هو
پوژی پووناکی لی کردم به‌ شه‌و
(پیره‌می‌رد: ۲۷۲)

* دنیا له‌به‌ر چاومه‌وه تاریک بوو (سه‌جادی،
۲۰۱۰: ۲۴۲)

● به‌لام برادر که هه‌شت و نوی دی
گویی سه‌گ به‌ حالی هر خوی به‌ خوی بی
(پیره‌می‌رد: ۲۸۸)

به‌خت په‌شی و به‌ ناوات نه‌گه‌یشتن، ویرانی

● له ترسی هر که‌سی خوت شاردوه‌وه لووت
و بزوت تووشی دی

که‌چی من خوم له یار دزییه‌وه «غم‌المراد»
بوو بوئی
(پیره‌می‌رد: ۲۶۶)

* مار خوه‌شی له سیر نه‌ئه‌هات، سیر
له‌به‌ر کوناکه‌یا سه‌وز نه‌وو!

واته: که‌سی له که‌سی خوه‌شی نه‌یه‌ت و نه‌و
که‌سه بی بی به‌ مووی ده‌ماخی و له‌به‌ر چاوی
دووور نه‌که‌ویتو (رخزادی، ۱۳۹۰: ۳۵۱)

● نئستاکئ نه‌لی، هونه‌رت به‌ چهن
رپوی قه‌باله‌ی پی بوو، پیسیان که‌ن
(پیره‌می‌رد: ۲۹۱)

* تا رپوی قه‌واله‌ی خوه‌ی خوه‌ند و که‌ولیان
کهند؛ واته: خوه‌ت مه‌خه‌ نیو نه‌و ژانه‌ سه‌ره،
با تووشی پرس و جویه‌کی دووور دزی نه‌ی و
سه‌رت له ده‌س نه‌ده‌ی (رخزادی، ۱۳۹۰: ۱۲۵)

● نه‌م قه‌ومه وه‌کوو مه‌پی بی زمان
دوای هر که‌سی که‌وت نه‌یبرده ناو پان
(پیره‌می‌رد: ۱۵۰)

* لی‌ره مه‌به‌ست به‌ ناوات نه‌گه‌یشتن و به‌خت
په‌شییه .

* مه‌ردم توپ نه‌خا ماسی نه‌گری؛ نئیمه‌ توپ
نه‌خه‌ین، قوپواق نه‌گرین!

* واته: به‌ختی په‌شی نئیمه‌ له‌گه‌ل به‌ختی
سه‌وزی خه‌لکدا دوورن له‌یه‌ک (رخزادی، ۱۳۹۰:
۳۶۷)

● هرچی پیشمان که‌وت، کیشانیه ژیر بار
له نئیمه‌ی پوودا، چه‌ گورگ و چه‌ سوار
(پیره‌می‌رد: ۱۵۱)

* دنیا ی لی بووه‌ته سوئی ده‌رزیه‌ک

باره‌کی (فهره‌نگی په‌ند کوردی، ۲۰۱۰: ۵۴۲)

● نه‌گینه من خۆم، له کێ دادمه

نان و که‌بابێ، سه‌ر و زیاده

(پیره‌مێرد: ۱۳۹)

● نه‌گ هر که‌سێ، هه‌لکا، به وشک و به‌ ته‌پ

بی غه‌متر نه‌ژی، له شای به‌حر و به‌پ

(پیره‌مێرد: ۱۴۸)

* هه‌رکه به‌ ته‌مای خاڵۆ و مامۆ بێ، بێ

نان سۆزی بێ دۆ بێ!

واته: به‌ ته‌مای خه‌لکی دانیشتن، یانێ هه‌میشه

ده‌س ته‌نگ و موحتاج بوون.

* هه‌رکه به‌ ته‌مای مه‌شه‌یی شه‌وان بێت،

دایم زک برسی دۆل بیاوان بێت.

واته: به‌ ته‌مای خه‌لک ده‌س له‌ کا و هه‌ل‌دان

مه‌کیشه (رخزادی: ۱۳۹۰: ۴۱۶)

* سه‌رم عه‌رز و به‌رگم پلاسه

● زینه‌هار له‌ تکا مه‌چۆ بۆ تکا

که‌ که‌وتیه‌ تکا، ئابرووت تکا

(پیره‌مێرد: ۴۱۰)

* لێره مه‌به‌ستی متمانه به‌ خۆوه

* بده له‌ ئاو مه‌ده له‌ پرد نامرد (فهره‌نگی

مردوخ، ۱۳۶۲: ۳)

* گزشت لا پان خوه‌ت بخوه و منه‌ت قه‌ساو

مه‌کیشه

واته: به‌ که‌م و که‌سری خۆته‌وه سازه و منه‌تی

که‌سان مه‌کیشه. (رخزادی، ۱۳۹۰: ۳۲۰)

فریو، درۆ، نیفاق، دوورپوویی

● جاران له‌ ئاسمانه‌وه بوو، ئیستا له‌ ژێر

زه‌مین

مووی گا نه‌کا به‌ تیر و په‌لامار نه‌دا به‌ قین

(پیره‌مێرد: ۱۳۵)

* از ماست که‌ بر ماست. کرم درخت از

* درکه له‌ به‌ش به‌ری زۆر

* تاقانه یا شپته یا دیوانه، ده‌یانه خاک به

سه‌ری گشتیانه (ناوچه‌ی سنه)

● زستانان دوپشک نه‌چنه‌ کونه‌وه

من خزاومه کون نه‌مدۆزنه‌وه

(پیره‌مێرد: ۲۹۰)

● شال و قاشاو بۆ به‌خته‌ی ره‌ش

دیزه‌ی ره‌ش له‌سه‌ر ئاگری گه‌ش

(پیره‌مێرد: ۳۹۴)

* ئاگری گه‌ش پیروژه، له‌گه‌ل دیزه‌ی ره‌ش

شوومه.

* دیزه‌ی ره‌ش بشکینه به‌ شوینا.

● ته‌شوبی که‌ سه‌ری شوپ و داماره

په‌نجی فه‌ره‌ادی له‌ چاو گیراره

(پیره‌مێرد: ۳۰۳)

● یاخو به‌ قه‌ولی گالته‌ی درۆزن

که‌ره‌کی خۆت لێ بووه پمووزن

(پیره‌مێرد: ۳۳۵)

* چون بخت برگرده‌ اسب در طویله‌ خر گرده‌.

● منیش به‌ وینه‌ی ئه‌وان داخ له‌ دۆل

یادی نازداران نه‌به‌مه ژێر گل

(پیره‌مێرد: ۱۹۰)

● به‌دبه‌ختی وه‌ک من، تۆ خوا ساکی دێ

ده‌ردی مه‌جنوونم، لێ هاتۆته‌ دی

(پیره‌مێرد: ۱۹۵)

قه‌ناعه‌ت و په‌زایه‌ت

● قه‌ت که‌زۆ ناخۆم، که‌ ناوی مه‌ننه‌ زاده‌ی

منه‌ته

کوردی دۆشاو خۆرم و چرکی دپی و په‌زله‌م

به‌سه

(پیره‌مێرد: ۱۲۵)

* منه‌ت نه‌بێ به‌ پاره‌کی منه‌ت نابێ به‌

درخت است.

من از بیگانگان هرگز ننالم

که با من هرچه کرد آن آشنا کرد

(حافظ، به نقل از دهخدا، ۱۳۶۱: ۱۴۸)

● کیلویهک شهکر، له جیی یهک تهنه

ئهوی ههرزان تی، لافی وهتهنه

(پیره‌می‌رد: ۱۴۷)

* شاعیر له به‌ران‌به‌ه‌زاران تهن مادهی

ناخالص یهک کیلۆ شه‌کر به خالص ئه‌زانیت و

هه‌روه‌ها هه‌زاران که‌س لافی وه‌ته‌ن لئ ئه‌ده‌ن.

* قسه‌یه‌ک و عه‌مه‌ل یه‌ک؛ ئه‌دعای نیشیمان

په‌روه‌ری؛ درۆ و ناراستی

● هی ئه‌وتۆ، دایکی وه‌ته‌ن، باس ئه‌کا

بۆگه‌نی، ئه‌هلی، ناموس کاس ئه‌کا

(پیره‌می‌رد: ۱۴۸)

* نیشانه‌ی ئیدعای درۆ و مزدووری و وه‌ته‌ن

دۆستی.

● ته‌فره‌مان بدا به‌ده‌نکه‌گه‌نم

وا چاکه‌ بمانه‌خه‌یته‌ جه‌ه‌نه‌م

(پیره‌می‌رد: ۲۷۱)

● خوا عه‌ییبی بزنی، وا خستۆته‌ پوو

که‌چی کالۆی کردووه‌ بۆ به‌پوو

(پیره‌می‌رد: ۳۳۸)

* وه‌ک که‌و سه‌ر ئه‌کاته‌ ژیر به‌فردا وا ئه‌زانئ

که‌س پئ نازانئ!

* به‌یه‌کێک ئه‌وتریخ هه‌له‌یه‌ک بکا و خۆی

بدا له‌ گیلئ، وابزانئ که‌س به‌و هه‌له‌یه‌ نازانئ

(رخزادی، ۱۳۹۰: ۴۰۳)

● به‌زیان دۆست و دوشمنی له‌ دلآ

بۆ یه‌کتر خستن له‌ گه‌رد و خولآ

(پیره‌می‌رد: ۲۷۸)

* زوان خواه‌ش مار له‌ کونا ده‌رتی‌ری

● به‌شیرین زبانی لطف و خوش

توانی که‌ بیلئ به‌ مویی کشئ

(سعدئ، به‌نقل از سه‌جادی، ۲۰۱۰: ۲۸۸)

وه‌ک ئه‌م شیعره‌ی نالی:

● سابوونی به‌ری پئته‌ که‌فی زاری چاپلووس

خاسیه‌تی په‌قی هه‌یه‌ نه‌رمی زمانی لووس

(نالی: ۲۳۷)

* تقی زمانی لووس سابوونی به‌ر پئیه

(فداکار، ۲۰۱۳: ۱۴۲)

● ئیسته‌که‌ جۆکه‌ر له‌ ژووهر هه‌مووانه

دیاره‌ دوو‌پوویی مؤده‌ی زه‌مانه

(پیره‌می‌رد: ۲۸۷)

* نان به‌ به‌ سه‌گ، مه‌یده‌ به‌ سپله

(رخزادی، ۱۳۹۰: ۳۷۴)

* نان بده‌ به‌ سپلۆت مه‌ییه‌ به‌ سپله

(فره‌نگ مردوخ، ۱۳۶۲: ۲۲)

● هیواشیمان هه‌یه‌ به‌ وشکه‌ مه‌له

(پوت) یان دوو‌ فلسه‌ ئه‌ویش هه‌ر حه‌له

(پیره‌می‌رد: ۲۸۷)

* وه‌ک ئاماژیک به‌ شیعی نالی

● بنواره‌ وشکه‌ سۆفییو په‌قسی به‌ هه‌له‌له

دیشان له‌ به‌حری وشکی هه‌وا که‌وته‌ پئ مه‌له

(نالی: ۴۶۶)

● قاره‌مان شه‌ش پای له‌ قوماش داگرت

ئیه‌ستا دۆم جیگای قاره‌مانی گرت

(پیره‌می‌رد: ۳۰۴)

* له‌ جیی شابازان کۆر کۆره‌ وازان!

واته‌: له‌ جیگه‌ی پیاوه‌ خانه‌دان و ماقووله‌کان،

که‌سانی ناوه‌جاخ دانیشوون (رخزادی، ۱۳۹۰:

۳۳۶)

* له‌ جیگا مه‌لا نه‌و که‌له‌شیر بولقاسم

* نه‌مزانی بانئ دوو‌ هه‌وا (من کل فچ عمیق)

له‌ویدا (رخزادی، ۱۳۹۰: ۳۱۷)

* بانیکه‌ و دوو‌ هه‌وا

* سم سم که ره و چنگ چنگ یاسی، من
له م کاره سه رم نه ماسی!

واته: پواله تی کاره که له گه ل نه فسی عه مه له
که وا، یه ک ناگرن و جیی سه رسوورمانه
(رخزادی، ۱۳۹۰: ۲۳۹)

● ئینجا که وتینه، بورجی پیریژن
مه کری پیریژن پئیوی کرده کون
(پیره میزد: ۳۸۵)

* مه کری ژنان باره خه ران، خه رنه وهران
جیچی مه که ران!

واته: که س له مه کری ژنان تی ناگاو
ژماره یش نا کرئی (رخزادی: ۱۳۹۰: ۳۶۷)
* ناخر پیری و مه عره که گیری (په ندی
پیشینان، ۲۰۱۰: ۸)

* ناخری پیری ماجراگیری - (س) (فه ره نگی
په ندی کوردی، ۲۰۱۰: ۱۶)

پیری و جوانی

● چنوری چون نوور، که وته ناو دووکه ل
ملی وه نه وشه، که ج بوو، ناژهل
(پیره میزد: ۱۶۲)

* لیره مه به ست و به کاره ینانی تیپه پ بوونی
که نجی و له ناوچوونی نه کات و پیری دیت.

● نای له ده ست پیری، چند جه فا کیشم
رئگای مردنی، هینایه پیشم
(پیره میزد: ۲۰۰)

* پیری ده رمانی نییه (فتاحی قاضی، ۱۳۷۵: ۶۳)
● زه وقئ نابینم له م بگره و به ره
راسته گورگ پیر بوو، بووه مه سخه ره
(پیره میزد: ۲۰۱)

● گورگ پیر بی، نه ویتته مه سخه ری سه گ
(فه ره نگی په ندی کوردی، ۲۰۱۰: ۴۷۰، په ندی
پیشینان، ۲۰۱۰: ۳۸۹)

میرات

● شیخ قادره په ئیسی هه موو خانه دانی کورد
میراتی جدی (کوړ بوو به لا بوو) به ئیرسی
برد

(پیره میزد: ۱۲۷)

● میرات پدر خواهی علم پدر آموز
کاین مال پدر خرج توان کرد بده روز
(به نقل از دهخدا، ۱۳۶۱: ۱۷۷۵)

● دکتور فونادیش، وتی وا نه مرمر
میراتی باوکمه، من وهری نه گرم
(پیره میزد: ۱۴۱)

* سه رجای گا، هه ر دو له .

واته: هه موو چتی بو نه سل و بنه په تی خوی
نه گه پیتو .

عه ره ب نه لئ: کل شیء یرجع الی أصله
هرکسی کو دور ماند از اصل خویش
باز جوید روزگار وصل خویش

(مولوی) (رخزادی، ۱۳۹۰: ۲۴۵)

● بووه به هه را له گردی سه یوان
زیندوو شه پ ده که ن، له سه ر مردووان
(پیره میزد: ۲۶۸)

* زینگ کوژ و مردگ په رس

واته: بو زیندوو ه کانمان هیچ بایه خن دانانئین
و لئیان ناپرسین و تا ده مرن دوی نه وه ی
که مردن، شین و شه پور و بانگ و پویان بو
ده که ین و به شان و بالیاندا دئین (رخزادی،
۱۳۹۰: ۲۳۲)

- سهرچاوه‌کان:
- ۱- القرآن الکریم.
  - ۲- اسماعیل حسین، دکتور محمود؛ مصطفی عبدالعزیز، ناصف؛ احمد سلیمان، مصطفی (۱۹۹۳). معجم الامثال، مکتبه لبنان.
  - ۳- برزنجی، عدنان؛ نصرتی، علیرضا (۱۳۹۱). آموزش خواندن و نوشتن زبان کردی، نشر اعلایی، قم.
  - ۴- پارسا، سیداحمد (۱۳۸۷). بررسی تطبیقی ضرب‌المثل‌های کردی و فارسی، دانشگاه کردستان.
  - ۵- شیخ محمد مردوخ کردستانی، حضرت آیت‌ا... (۱۳۶۲). فرهنگ مردوخ مصور (کردی، فارسی، عربی)، جلد دوم، انتشارات غریقی، چاپخانه حیدری.
  - ۶- حیرهت سه‌جادی، سهید عه‌بدولحه‌مید (۲۰۱۰). پهن‌دی پیشینان، ئاراس، هه‌ولیر.
  - ۷- خه‌زنه‌دار، مارف (۲۰۱۰). میژووی ته‌ده‌بی کوردی، ئاراس، هه‌ولیر.
  - ۸- ده‌خدا، علی اکبر (۱۳۶۱). امثال و حکم، سپهر، تهران.
  - ۹- رسول ابراهیم، شکریه (۱۹۷۶). میژووی کوک‌ردنه‌وه و لیکۆلینه‌وه‌ی پهن‌دی پیشینان و قسه‌ی نه‌سته‌قی کوردی و هه‌لسه‌نگاندنی ئه‌و کارانه تا ئیستا له‌و مه‌یدانه‌دا کراون. گوڤاری کوڤی زانیاری کورد، به‌رگی چواره‌م، به‌غدا.
  - ۱۰- روخزادی، دوکتۆر عه‌لی (۱۳۹۰). گواره‌ی کورده‌واری، پهن‌د و قسه‌ی پیشینان، ئینتشارات کوردستان، سنه.
  - ۱۱- زارعی، ئیسماعیل (۲۰۱۰). فه‌ره‌نگی پهن‌د، ده‌زگای موزیک و که‌له‌پووری کوردی، چاپخانه‌ی هیقی، هه‌ولیر.
  - ۱۲- زه‌بیحی، عه‌بدولپه‌حمان (۱۳۶۷). قاموسی
- زبانی کوردی، ئینتشاراتی سه‌لاحه‌دین ئه‌یووبی.
- ۱۳- سلیمی، هاشم (۱۳۸۰). نگاه‌ی به فولکلور کردی، تابستان، شماره ۸ مطالعات ملی (مقاله).
  - ۱۴- فتاحی قاضی، قادر (۱۳۶۴). امثال و حکم کردی (بخش اول)، انتشارات دانشگاه تبریز.
  - ۱۵- قاصی قاضی، قادر (۱۳۷۵). امثال و حکم کردی (بخش دوم)، انتشارات دانشگاه تبریز.
  - ۱۶- فتوحی، دکتور محمود؛ عباسی، دکتور حبیب‌ا... (۱۳۸۴). فارسی عمومی، انتشارات سخن، تهران.
  - ۱۷- فداکار، کژال (۲۰۱۳). بازتاب فرهنگ عامه در دیوان نالی، کانون نویسندگان کرد، هه‌ولیر.
  - ۱۸- قانع، برهان (۱۳۶۸). دیوان، کتابفروشی محمدی، (سقز).
  - ۱۹- مردوخ روحانی، ماجد (۱۳۸۸). فرهنگ دانشگاه کردستان، انتشارات دانشگاه کردستان.
  - ۲۰- هه‌ژار (۱۳۸۱). هه‌بنانه بۆرینه، ئینتشارات سرووش، تاران.
  - ۲۱- ئاشنا، ئومید (۲۰۰۹). دیوانی پیره‌میرد، ئاراس، هه‌ولیر.
  - ۲۲- ئه‌حمه‌دی شاوه‌یس میکایه‌لی، مه‌لاخدر (۱۳۶۴). دیوان نالی، لیکۆلینه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی مه‌لا عه‌بدولکه‌ریم موده‌رپریس و فاتیح عه‌بدولکه‌ریم، محه‌مه‌دی مه‌لا که‌ریم، ئینتشارات سه‌لاحه‌دین ئه‌یووبی، سپهر تهران، مرکز نشر فرهنگ و ادبیات کردی.